

Qüestions

CIDOB

25

MARÇ
2013

CULTURA/IDENTITATS

La vida en un sistema inquiet

Yolanda Onghena, investigadora principal, CIDOB, entrevistada per Oleguer Sarsanedas

Avui la cultura està present en quasi tots els discursos i gairebé qualsevol problema sembla tenir una explicació cultural. La cultura s'ha convertit en un recurs que permet parlar de tot allò que inquieta, incomoda o es fa difícil d'abordar d'una altra manera. Especialment en temps com aquests, de canvis accelerats i d'incerteses, trobar paraules es torna una prioritat. Deia Nietzsche: "Com que en el fons es tracta únicament de desempellegar-se d'idees depriments, no s'és molt estricte pel que fa als mitjans per aconseguir-ho: la primera idea que explica com a conegut allò que no n'és fa tant de bé, que l'home la té per vertadera".

Davant d'un problema nou, desenvolupem una retòrica per a parlar-ne. I trobem en la cultura just allò que ens cal: conceptes manejables que permeten fer comprensibles els fenòmens situant-los en un marc de coneixement (anterior o nou) sobre el món, la societat o nosaltres mateixos. Uns conceptes que responen a paraules que sorgeixen tot d'una i es van repetint fins que acaben sent d'ús comú, on fem tot allò que no sabem o no volem anomenar –com qui escombra la brossa sota la catifa. Són paraules que encaixen perfectament amb el "concepte clau" que representen: ténen la virtut de l'abstracció, ajuden a categoritzar i, sobretot, redueixen la incertesa –no pas fent-la més comprensible, sinó neutralitzant-la dins del vocabulari habitual.

Yolanda Onghena pensa que paraules com "diversitat", "identitat", que tant triomfen en el debat públic, no són sinó uns recursos imprecisos, que figura que permeten resumir les tensions presents a les nostres societats (entre unitat i fragmentació, per exemple), però que no ens apropen a una més gran comprensió dels fenòmens. El que cal, diu, és entendre, d'entrada, que la cultura és un "sistema inquiet".

Per què inquiet?

Perquè la cultura és just el contrari de com se'ns presenta habitualment --com un *fait accompli*, com una cosa ja feta, estàtica. La cultura és un fenomen viu, un procés amb alts i baixos --com les persones. La cultura és l'intent de trobar sentit a allò que fem, al lloc on vivim, amb qui vivim. La cultura és inquieta en aquest sentit.

El que és inquietant, en canvi, són els usos/manipulacions que es fan dels fenòmens culturals --la clàssica inversió de la relació causa-efecte, per exemple: si en un territori determinat "sobren" treballadors estrangers, per exemple, es comença a dir que tots/molts són fonamentalistes --i com que nosaltres no en volem, de fonamentalistes, que se'n vagin. És molt fàcil, fer això.

Vivim en uns temps que es caracteritzen, entre d'altres coses, per això que anomenem "crisi". Què s'entén per crisi?

Més que crisi, es tracta en el fons de la incapacitat per part nostra de situar els canvis i les transformacions. Estem enmig d'uns canvis tan forts, que es produeixen a un ritme tan accelerat, que no som capaços de metabolitzar-los adequadament i d'això en diem crisi. Dir-ne crisi no és cap solució. De fet és un problema, perquè predisposa: la paraula crisi conté un perjudici.

I què s'entén, de fet, per identitat?

Quelcom que existeix i no existeix. Cada vegada hi ha més autors que parlen de la importància dels sentiments en el procés identitari. La identitat és com una espiral amb uns nusos i aquests nusos poden tenir valència positiva o negativa (identificacions i contraidentificacions). La identitat, com la cultura, no és estàtica ni monolítica. De fet, gairebé sempre se la qualifica: identitat cultural, lingüística, nacional. La identitat, com la cultura, no és inamovible ni dura tota la vida. No som tots d'una peça, som vius.

"La distinció entre nosaltres i ells és una construcció contingent, mòbil i de marges porosos" (Daniel Innerarity). Les identitats col·lectives impliquen sempre una discriminació entre nosaltres i ells?

Per saber qui sóc jo, em cal algú que sigui diferent de mi. Nosaltres i ells són les dues parts de la dinàmica identitària: jo m'identifico amb uns perquè puc categoritzar uns altres com a diferents. La tensió que es produeix en conseqüència dóna peu a conflictes, que no ténen perquè ser negatius (sempre es poden trobar punts en comú amb els antagonistes) i fins i tot poden arribar a ser creatius. Cal acceptar aquesta tensió i mirar-la no com se sol fer habitualment des d'un sistema polític o nacional determinat (en què de seguida n'hi ha uns de bons i els altres són els dolents), sinó des de dins --des de la tensió mateixa. No ens ha de fer por l'imprevisible, perquè de l'imprevisible en pot sorgir quelcom de positiu --això és el que diu la teoria de la complexitat d'Edgar Morin. Però tampoc no hem de donar per certes les visions multiculturalistes segons les quals tots ens estimem molt: el conflicte existeix.

Precisament, la política consisteix (o hauria de consistir) a transformar els enemics en adversaris...

Jo encara hi afegiria més categories, a més d'enemic i adversari, però sí, la política hauria de ser això. La política ha de tenir en compte la seva dimensió cultural de la

mateixa manera que la cultura ha de tenir en compte la seva dimensió política. La política, sovint, no situa la cultura al lloc que li pertoca –la veu, simplement, com el resultat de les polítiques culturals. Una anècdota per a il·lustrar-ho: un filòsof i un polític parlaven de la guerra al món. El filòsof deia que ara hi ha més guerra que abans i el polític deia que no (i tenia dades per a recolzar-ho). No s'entien gens. Però, què estava dient el filòsof? Deia que la guerra és avui més present i que per tant a la gent (que veu els informatius a la televisió) li sembla que n'hi ha més. Per al polític, això no comptava: el que comptava és que tal dia es va signar un acord de pau.

Quina és la importància de les fronteres, dels marges?

Les fronteres es veuen com un tancament, però també donen a l'altre costat. Les fronteres són permeables. És el rebuig de l'altre que ens les fa posar, però les posem en un moment donat i no les posem en un altre. Si ens trobem algú que és molt extremista, per exemple, ens podem sentir provocats a reaccionar de manera diametralment oposada –i ja tenim una frontera on abans no n'hi havia. Quan ens adonem que tot és tan mòbil, que tot depèn tant de tantes coses, que la comunicació és tan complexa (especialment avui, a l'era de les xarxes socials), és impossible mantenir que la cultura (i la identitat) és quelcom de concret i inamovible. La identitat no és, ni pot ser mai, monolítica. No se la pot lligar ben lligada, sempre queden caps per lligar. Un exemple: parlem d'immigrants, a vegades inclús d'immigració, referint-nos tant a persones procedents de ciutats com de zones rurals, de països, cultures, llengües diferents. En fem un substantiu i creem la frontera: els posem tots al mateix sac, tots són iguals, responen en bloc a allò que en pensem nosaltres. Això ens fa sentir més segurs i justifica que els rebutgem. És molt fàcil, fer fronteres: s'agafa un element cultural, el vel islàmic, per exemple –i ja està.

No hi ha cap definició de cultura que sigui innocent?

La cultura és tan evident, tan natural com respirar i penjar-li definicions mai no li pot fer justícia. És obvi que la definició romàntica de la cultura ja no funciona. El filòsof mexicà Luis Villoro diu: si no trobes la definició d'una cosa, pregunta per què la necessitem –i de seguida descobriràs que potser no cal.

Totes les cultures són mestisses?

Sí. La gràcia de la cultura és que és capaç de reinventar-se amb qualsevol contacte. Les cultures (abans parlàvem de “civilitzacions”) que no tenen contacte amb l'exterior, que no adapten nous elements, que no es recreen constantment, s'esclerotitzen i desapareixen. Quan algú planteja la cultura com un problema o un element de crisi, de fet n'està negant la capacitat de recreació. Jo parlaria de mescla, perquè el terme mestís ja dona per fet que hi ha un resultat de la mescla. Però la mescla no és un producte tancat, no és una marca, té moltes altres possibilitats. Conté l'imprevisible. Deixar o no deixar espai a l'imprevisible, aquesta és la qüestió: l'imprevisible inquieta, però possibilita la creativitat –per tant, la cultura.

“Identitat cultural”, “identitat nacional”, “identitat ètnica” són conceptes que generen força confusió. Fins a quin punt es confonen l'un amb l'altre?

Si hem dit que la identitat no és estàtica, no podem donar per fet que tothom se senti identificat amb tots els elements que se suposa que formen part d'una identitat nacional. Si ho féssim estaríem negant la diferència essencial de les persones.

La identitat nacional ha calgut inventar-la (juntament amb esdeveniments com les exposicions universals) per a fonamentar els estats-nació. Hi ha, això sí, identitats culturals, ètniques, que s'han fet coincidir amb la nacional. La identitat nacional s'ha creat a partir d'una pertinença ètnica/cultural per arribar a poder dir que hi ha una nació –una comunitat imaginada. Amb quins objectius? Potser per uns motius més que justificats en el seu moment, però quin ús se'n fa en un altre moment? La identitat nacional és l'esforç per unir la nació i és aquesta recerca de la unitat que automàticament ens fa buscar l'oposició que la reforça.

A la cultura se la pot mirar des de la perspectiva econòmica (per assenyalar que, més enllà de les diferències culturals, hi ha desigualtats econòmiques i socials), però també des de la perspectiva històrica...

És important mirar la cultura des de la història i veure-la com un continuum, com una dimensió temporal sense interrupcions. El temps és important: quan es parla de diversitat cultural, per exemple, molt poques vegades es té en compte les diferents generacions (que són un magnífic exemple de diversitat cultural dins de casa mateix). És un continuum perquè una gran part de la cultura és transmissió del passat: per a tenir confiança en el present, necessito coses del passat i projectar-les cap al futur. És per això que per a desempellegar-se d'una herència calen tres generacions, com a mínim, i encara en quedarà una part residual, que s'anirà regenerant i reciclant amb el temps). La cultura és, per definició, un *work in progress*.